

ЧИ ВИПЛИВАЮТЬ МЕТАФІЗИЧНІ ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕНЬ МОВИ?

(Рецензія на книжку Яцека Юліуша Ядацького «Метафізика і семіотика. Прототеоретичні дослідження» / Пер. з пол. Б. Домбровського та С. Іваніка. – Кам'янець-Подільський: ТВО «Друкарня “Рута”, 2019. – 352 с.)

Ігор Карівець

Національний університет «Львівська політехніка»

Scopus Author ID: 57194522632

ResearcherID: P-1210-2019

ORCID: 0000-0002-4555-2226

igor.v.karivets@lpnu.ua

(рецензію надіслано до редакції 25.01.2020 р., прийнято до друку – 10.03.2020 р.)

© Карівець І., 2020

У рецензії детально розглядається аналітично-семіотичний підхід, який представлений у рецензованій книжці, до вирішення метафізичних проблем філософії, таких як сутність, істина, простота, ясність та чіткість висловлювань. Запропонований підхід може усунути з філософського дискурсу ірраціональні висловлювання, які є незрозумілими й позбавлені сенсу. Також цей підхід дозволяє усувати з філософії так звані «псевдо проблеми», які виникають на основі зловживання мовою. Логічно-семіотичний підхід не є панацеєю й не може раз і назавжди розв'язати метафізичні проблеми, але це не означає, що він не є ефективним. Його ефективність полягає у тому, що він допомагає встановити межі мови, виходячи за які вона формулює безсенсовні вербалізми. Рецензована книжка також буде корисною для тих науковців-гуманітаріїв, які прагнуть до ретельних та конкретних досліджень у царині метафізики. Саме такі дослідження ґрунтуються на логічно-семіотичному підході аналітичної філософії.

Ключові слова: Яцек Ядацький, аналітична філософія, логічно-семіотичний підхід, метафізика, Львівсько-Варшавська філософсько-логічна школа

WHETHER METAPHYSICAL CONCLUSIONS EMERGE FROM LANGUAGE RESEARCHERS?

(Review of the Jacek Jadacki's Book "Metaphysics and Semiotics. Prototheoretical Researchers". [Ukrainian Edition]. Kamianets-Podilskii: «Limited Company "Drukarnia Ruta", 2019. – 352 pp.)

Ihor Karivets

Lviv Polytechnic National University

Scopus Author ID: 57194522632

ResearcherID: P-1210-2019

ORCID: 0000-0002-4555-2226

igor.v.karivets@lpnu.ua

The review examines in detail the analytical-semiotic approach presented in the book to solve the metaphysical problems of philosophy, such as the essence, truth, simplicity, clarity, and clarity of expressions. The proposed approach can eliminate from the philosophical discourse irrational statements that are incomprehensible and meaningless. This approach also eliminates from philosophy the so-called "pseudo-problems" that arise from language abuses. The logical-semiotic approach is not a panacea and cannot solve metaphysical problems once and for all, but that does not mean that it is not effective. Its effectiveness is that it helps set the boundaries of language, beyond which it formulates meaningless verbalisms. The reviewed book will also be useful for those scholars who seek careful and concrete researches in the field of metaphysics. Such researches are based on the logical-semiotic approach of analytical philosophy.

Key words: Jacek Jadacki, analytic philosophy, logical-semiotic approach, metaphysics, Lviv-Warsaw philosophical and logical school.

Хоча книжка «Метафізика і семіотика. Прототеоретичні дослідження» польського філософа, титулярного професора Інституту філософії Варшавського університету, Яцека Ядацького опубліковано ще

у 1996 році в Польщі, її актуальність для українських читачів та читачок полягає у тому, що вони мають нагоду ознайомитися з одним із підходів сучасної філософії до метафізики, про який українська

академічна філософська спільнота знає не багато. Це пов'язано з тим, що аналітична філософія фактично відсутня в українських університетах.

Автор написав цю книжку в аналітичному стилі, тобто чітко, стисло, лаконічно, і запропонував “попереднє” дослідження мови, як знакової (семіотичної) системи з метою з'ясування можливості формування метафізичних висновків. У вступі до українського видання автор зазначає, що “переклад публікується через двадцять років після оригіналу” і що “багато проблем, які аналізуються в книзі, стали предметом моїх подальших досліджень” [Ядацький 2019: 6].

Книжка складається з трьох розділів: *I розділ. Про предмети; II розділ. Про мову; III розділ. Про цінності*. Крім них, у книжці є післямова, перелік цитованих праць, іменний покажчик і, що важливо, українсько-польський та польсько-український словники термінів.

У першому розділі “Про предмети” проф. Яцек Ядацький розглядає класичну проблему небуття, але у її лінгвістичному, а не онтологічному значенні. Кожне висловлювання, очевидно, повинно щось означати, але є й такі висловлювання, котрі не мають значення. Людина послуговується мовою для того, аби повідомляти про певні події та стани речей.

Книжка проф. Яцека Ядацького розпочинається з дослідження того, чого немає, тобто небуття. Значення висловлювання відсутнє, якщо хтось висловлюється про те, чого немає. Однак треба враховувати контексти (історичні, культурні, релігійні, соціальні та політичні), в яких дане висловлювання існувало й формувало певний дискурс. До прикладу, проф. Яцек Ядацький наводить висловлювання “Сварог є небуттям” [Ядацький 2019: 15]. Для людей часів Давньої Русі, які висловлювалися про Сварога, він був реальним буттям і частиною тої міфологічної, дохристиянської, картини світу, яка для них була спільною. З таким самим успіхом можна висловитися про Гаррі Поттера, який також є “небуттям”. І Сварог, і Гаррі Поттер є уявними, а тому фіктивними об'єктами. Хоча вони не є об'єктами зовнішнього світу, вони існують в уяві людей, тобто вони належать до витворів людської уяви. То чи можна називати витвори людської уяви небуттям? – таке питання постало не сьогодні, а ще у 1904 році, коли австрійський філософ та психолог, уродженець Львова, Алексіус Майнонг запитував про ймовірне існування уявних чи фіктивних предметів.

Щоб з'ясувати наскільки правдивими є висловлювання про фіктивні предмети, проф. Яцек Ядацький подає три способи усунення неоднозначності слововжитку поняття “небуття”: 1) замінити “небуття” висловом “те, чого немає” (Расел);

2) замінити “небуття” словом “неіснуючий” (Квайн); 3) визнати слово “небуття” порожнім (Гінтикка) [Ядацький 2019: 16].

Почергово розглядаючи ці три способи, автор доходить висновку, що неможливо за їхньої допомоги усунути двозначність висловлювання “Сварог є небуттям”, тому що ми не можемо чітко окреслити поняття “небуття”. Якщо небуттям Сварога є його відсутність, то, все ж таки, ця відсутність Сварога існує, в якій це божество має певні характеристики (ті, хто вірять у нього, можуть його описати, охарактеризувати). Отож, вважає проф. Яцек Ядацький, Сварог є неіснуючим, але можливим предметом (об'єктом).

Далі професор Яцек Ядацький аналізує зміст та обсяг поняття «існування». Автор слушно зауважує, що ми можемо говорити про все, що завгодно. Але не все, про що ми говоримо, існує. «Коли онтологи кажуть про способи існування, то йдеться про способи буттювання (одним з яких є існування – в нашому розумінні), а не про способи знаходження. Є тільки один спосіб знаходження: належати до предметної області мови» [Ядацький 2019: 19].

Польський філософ не сприймає суперечки про “філософське існування”, про способи буттювання, які пов'язуються з питаннями “логічного” існування [ibid.: 19]. Візьмемо, наприклад, тих же Сварога і Гаррі Поттера. Ми приписуємо їм порожність, тобто відсутність у певній мовній області, але з іншого боку, Сварог – це божество і він, тому, належить до тої предметної сфери мови, яка окреслюється загальним поняттям «божество». Так само й з Гаррі Поттером; він належить до тої предметної сфери мови, яка визначає його, як «літературний персонаж» тощо. Тому ми не можемо висловлюватися так, як висловлюємося зазвичай: “Сварог – це небуття”, “Гаррі Поттер – це небуття”. Треба висловлюватися так: “Сварог – це божество”, “Гаррі Поттер – це літературний персонаж”.

То чи існує Сварог та Гаррі Поттер? Щоб відповісти на це питання, проф. Яцек Ядацький пропонує розрізняти дійсне існування (просторово-часове) та інтенціональне буття (суто психічне, фікційне буття) [Ядацький 2019: 20]. Сварог та Гаррі Поттер належать саме до інтенціонального буття, яке можна визначити.

Проте, найважливішим предметом філософського зацікавлення є питання про незалежність, самостійність та самодостатність тих предметів, які дійсно існують. Чи є такі предмети? Це питання метафізичне.

Після аналізу понять існування та небуття, а також значення дієслова існувати, автор переходить до логічного аналізу розмаїтих речей (субстанцій та їхніх акциденцій, базових, тобто, атомних речей,

конкретних та абстрактних речей, які можна порівняти з індивідуальними та універсальними речами відповідно, а також спостережуваних речей та ноуменів).

Речі не просто існують ізольовано у часо-просторі; вони перебувають у певних відношеннях. Проф. Ядацький пропонує за допомогою простих понять реконструювати онтологію відношень. Він це здійснює на основі “шести первинних взаємно не редукованих онтологічних предикатів” і трьох допоміжних предикатів [Ядацький 2019: 81-82]. Ці предикати визначають значення таких термінів: предмет, площа, період, властивість, вид, частина, відсікання, зріз, особа (яка щось вважає за можливе). До первинних онтологічних предикатів належать: включення (мерологія), передування (теорії часу), деталізація (теорії класів), припущення (інтенціональне числення) [Ядацький 2019: 83].

І на завершення першого розділу автор аналізує з формальної точки зору розвинуті онтологічні теорії: реїзм, ідеалізм, соматизм, атомізм, реалізм, фінітизм, телеологізм, релятивізм, варіабілізм, детермінізм та казуалізм.

У другому розділі “Про мову” професор Ядацький звертається до аналізу виразів (слів, речень), а також він з’ясовує за яких умов вони мають певне значення. Це значення пов’язане зі смисловим контекстом слів, які утворюють певні речення. Зрештою, професор Ядацький доходить висновку, що не існує іншого способу представити «цілісність сенсу якогось виразу, як звернутись до того, чи відноситься цей вираз до якогось достатньо виділеного предмету. Отже, зрештою ми знову приходимо до семантичних (“віднесення”) і онтологічних (“достатньо виділений предмет”) понять [Ядацький 2019: 97].

Далі розглядається “стара” проблема універсальї та назв. Універсальні назви – це лише абстракції чи вони позначають певні «метафізичні» об’єкти? Буття універсальї визнається таким, що 1) є сутностями – ідеї, які наділені абсолютним буттям; 2) є взірцями та поняттями – кореляти, які бувають Божественні або людські – вони мають інтенціональне буття; 3) є певними своєрідностями і множинами – абстракції, які наділені феноменальним буттям [Ядацький 2019: 109].

Ще одне питання, яке розглядається у цьому розділі, стосується природи умовних речень. Проф. Яцек Ядацький подає багатий матеріал, який безпосередньо розкриває зміст суперечок про умовні речення. Також подається детальний перелік видів умовних речень та умовних зв’язок [Ядацький 2019: 122-132].

Коли хтось говорить, то ми розуміємо його чи її. Але, існує саме розуміння і певні процедури, які

ведуть до нього. Ці процедури називаються “інтерпретаційними процедурами” [Ядацький 2019: 138]. Автор не розглядає їх, а також відкидає твердження, що розуміння є певним видом розумування чи “якоюсь пізнавальною процедурою” [Ядацький 2019: 139].

Проф. Яцек Ядацький аналізує синтаксичну категорію функтора “розуміти”. Існує три види функтора “розуміти”: 1) x розуміє y ; 2) x розуміє, що p ; 3) x розуміє під y z . Тобто, маємо просто розуміння, розуміння-що та розуміння-під. Такі види розуміння породжують його полісемію. Полісемія розуміння виявляється в тому, що воно може мати диспозиційний, актуальний, процесуальний, інтуїтивний, ідентифікаційний, індульгенційний та інскрипційний сенс [Ядацький 2019: 139-143]. Проте, є ще один різновид розуміння, а саме: концептуальне розуміння, яке професор Ядацький називає “осмисленням” [Ядацький 2019: 149].

І на завершення другого розділу автор подає матеріал, в якому пояснює якими можуть бути дії зі знаками (мови). Проф. Яцек Ядацький попереджає, щоб розуміти цей підрозділ читач або читачка повинні бути ознайомлені з працями Айдукевича, в яких він описує метод парафраз; з розрізненням Твардовського актів, витворів та цілей актів; з класифікацією розумувань Лукасевича; з особливостями семіотичної тріади: форми, конотації та денотації. Відтак, проф. Яцек Ядацький послідовно розглядає семіотичні операції конструювання, королювання, модифікування, трансляції, експлікації і редукції.

Третій розділ “Про цінності” присвячений проблемі істини та істинності, сутності, простоті та зв’язку простоти з істинністю.

Проблема істини складна, бо вона містить в собі такі складові: 1) проблему субстрату істинності, 2) проблему природи істинності, 3) проблему критерію істинності. Автор книжки, проф. Яцек Ядацький, по черзі розглядає ці складові проблеми істини, зазначаючи, що «нас цікавить тільки те, що можна було б назвати “пізнавальним поняттям істини”, а отже та істинність, котра притаманна судженням» [Ядацький 2019: 174].

Що таке істинність? Визначити істинність можна трояко: 1) семантично, 2) синтаксично, 3) прагматично. Автор доводить, що перші два визначення є хибними, бо залежать від інтерпретації. Тому “з трьох відповідей на питання про сутність істинності остаточно залишається одна: та, виразом якої є семантична дефініція...” [Ядацький 2019: 189].

Перевірка суджень на істинність пов’язана з тим, чи відбулися (відбуваються) події, про які йдеться в судженні. Автор далі розглядає “класичні” критерії істинності суджень, а саме: очевидності, яка пов’язана з ясністю та виразністю сприйняття. Тому,

уточнює автор, очевиднісна характеристика є іноді так – помилково – сформульована, начебто очевидними мали б бути не сприйняті або розглянуті події, а самі судження» [Ядацький 2019: 190].

Аналіз сутності вимагає поєднання “мови числення класів” з “численням предикатів першого ступеня” [Ядацький 2019: 195]. Сутність часто виражається, як вважають, через предикати (властивості), які приписуються у судженні речам. Але автор вважає, що такі поняття сутності є “несуттєвими”; не можна цілком зводити сутність до понять “властивість”, “необхідна властивість”, “незмінна властивість”, “своєрідність” або “загалом властивостей” [Ядацький 2019: 196].

Автор аналізує відоме визначення сутності Аристотеля: “Сутність кожної речі – це те, завдяки чому річ є річчю самою по собі”, спираючись на підходи у визначенні сутності польських філософів Кромпеця, Степеня, Чежовського, які вважають, що сутність – це властивості речей. Проте, неможливо чітко сформулювати формальне визначення сутності, тому що, визначаючи сутність через властивості, “не вирішується, чи сутностями мали би бути окремі «прості» властивості предмету (тоді предмет міг би мати багато сутностей), чи також – або лише – властивості, що є «сумою» всіх окремих властивостей” [Ядацький 2019: 197]. Відтак, автор звертається до визначення сутності Кс. Яна Саламухи, який схильний визначати сутність у схоластичному дусі, як те, без чого предмет не може належати до певної групи (роду) предметів. Так визначена сутність означає, що певна кількість предметів, які належать до одної групи чи роду, володіє “спільністю” (властивістю чи властивостями, які притаманні всім предметам цієї групи чи роду), наприклад, група прямокутників має спільну властивість “прямокутність”, група трикутників – “три кутність” і т.д. А як бути у випадку неоднорідної множини предметів, тобто, коли множина предметів є довільною? Такі множини не мають жодної спільної властивості чи властивостей, а тому й жодної “сутності-спільності” [Ядацький 2019: 199].

Інший випадок, коли не вдається визначити сутність речей, пов’язаний з одноелементною множиною, наприклад, Ян (ім’я). Тоді індивідуальна сутність Яна є тим, що міститься в його “яноватості” [Ядацький 2019: 199].

Ці визначення сутності, як показав Кс. Саламуха, містять “порочне коло” (в логічному сенсі), і тому вони є неприйнятними.

Проф. Яцек Ядацький “рятує” поняття сутності, наводячи два поняття сутності, “існування яких легітимізує її термінологічність”. Є два поняття сутності: проста сутність і складна сутність [Ядацький 2019: 200]. Проста сутність – це сутність

предмету, як сукупність *тривалих ознак* (властивостей) предмету, які визначають його *своєрідність* (неповторність). Ці ознаки є фундаментальними ознаками (сутнісними) з яких походять інші ознаки (похідні). Іншими словами, визначення простої сутності є визначенням суттєвих ознак роду тих чи інших предметів.

Завершується аналіз сутності розвінчування двох міфів: 1) завдання філософа шукати сутність речей і 2) проблема сутності – це метафізична проблема [Ядацький 2019: 204]. Сутність не можна розуміти суто метафізично, бо це “архаїчно” і автор вважає, що його аналітична праця спрямована на “деархаїзацію понять сутності”. Крім цього, він вважає, що пошук сутності не є обов’язком філософа, бо “як філософ я нічого не можу сказати про сутність квадратності (бо це область геометрії), ані, наприклад, домініканськості (бо це є область відповідних структур орденів)”, але філософ може сказати щось важливе про поняття сутності взагалі [Ядацький 2019: 204].

Наступне питання, яке хвилює проф. Яцека Ядацького, – це питання простоти висловлювань про складні та заплутані речення. Автор аналізує поняття простоти, пропонуючи його визначення через звернення “до одного специфічного предикату: ...є частиною... (z/nn). Поняття частини розуміється дуже загально, щоб визначення простоти не вирішувало, чи йдеться про складники предмету, чи про його властивості” [Ядацький 2019: 207]. Частини бувають синтетичні та аналітичні, а простота може бути: структурною, матеріальною, онтологічною, семіотичною. Автор також розглядає випадок, коли простота вважається істиною. У науках теорія чим син таксично простіша, тим вона істинніша, але вибирати треба ту теорію, яка є узагальненням іншої, і тому семантично складною [Ядацький 2019: 218].

Останній підрозділ третього розділу називається “Про відповідальність за слово”. Цей підрозділ особливо цінний для нашого часу, який називають часом «пост-правди», «популізму». Проф. Яцек Ядацький формулює такі директиви, які стосуються точності у висловлюваннях: 1)...не можна користуватися незбірними, а також туманними і переносними зворотами; 2)...порожні слова можна вистовувати у висловлюваннях, в яких стверджується неіснування предметів, що є десигнатами цих слів; 3) поверхові й розмиті виразами можна вживати у висловлюваннях, що передбачають найслабше з можливих пояснень цих виразів; 4)...неточні вирази можна вживати у висловлюваннях, що допускають будь-яке з можливих пояснень цих виразів [Ядацький 2019: 231]. Іншими словами, раціональний філософський дискурс визначається точною артикуляцією, логічною послідовністю та емпіричним обґрунтуванням переконань. Для автора свідченням присуд-

ності ірраціонального у філософському дискурсі є присутність абсурдних висловлювань, порожніх фраз та вербалізмів, метафор та метонімії [Ядацький 2019: 232].

Книжку проф. Яцека Ядацького не підготовленому читачеві буде важко читати, бо вона містить логічну та семіотичну термінологію, а також у ній є багато покликань на польських логіків та філософів з поглядами яких український читач не знайомий. Але ця книжка вказує на присутність у польській філософії аналітичного напрямку, започаткованого Казимиром Твардовським, засновником Львівсько-Варшавської школи. У цьому напрямі метафізика не розглядається як “перша філософія” (Аристотель), котра покликана досягти першопричини усього сущого, спиратися на “чистий розум”, тобто розум, який просто спекулює про такі речі, як сутність, істина, простота тощо. Предметом розгляду, і це демонструє проф. Яцек Ядацький, стають метафізичні висловлювання, з’ясування їхнього смислу, логічної несуперечності тощо.

То чи може аналітичний підхід, озброєний логічно-семіотичним аналізом мовлення (висловлювань), розв’язати метафізичні проблеми сутності,

істини, простоти тощо? Він не може цілковито їх розв’язати, але він може допомогти формулювати ясніші та точніші метафізичні висловлювання (мовлення) та поняття; він надає можливість глибшого, уникаючи поспішних узагальнень, розуміння лінгвістичних структурах метафізичних висловлювань з метою уникнення їхнього гіпостазування.

Ця книжка є прикладом аналітичного філософування. Саме такого філософування бракує українській філософії, тобто їй “бракує аналітичної ретельності та конкретності у дослідженнях” [Васильченко 2012: 25].

ЛІТЕРАТУРА

Васильченко, А. (2012). Страхі та надії аналітичної філософії. *Філософська думка*, 3, 22-39.

Ядацький, Я. Ю. (2019). *Метафізика і семіотика. Протоісторичні дослідження*. Кам’янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”».

REFERENCES

Jadacki, J. (2019). *Metaphysics and Semiotics. Prototheoretical Researches*. [In Ukrainian]. Kamianets-Podilskii: Limited Company “Drukarnia Ruta”.

Vasylchenko, A. (2012). *Fears and Hopes of Analytic Philosophy*. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 3, 22-39.